

למידה ומנהיגות

פרשת שופטים היא המקור הקלאסי לשלושת סוגי המנהיגות ביהדות, אלה שחכמינו כינו "שלושה כתרים": כתר כהונה, כתר מלוכה וכתר תורה.¹ זהו הביטוי הראשון בהיסטוריה לעיקרון הפרדת הרשויות, שנוסח לראשונה בידי מונטסקייה בספרו 'רוח החוקים' באמצע המאה ה-18, ואשר נעשה בשלהי אותה מאה לאחד העקרונות המכוננים בחוקה האמריקנית.²

בזירה האנושית ראוי שהכוח יהיה מחולק ומבוזר, ולא מרוכז בידי אדם אחד או מוסד אחד. וכך, בישראל המקראית, היו מלכים, כוהנים ונביאים. למלכים היה הכוח החילוני, כוח הממשל. הכוהנים היו המנהיגים במרחב הדתי. הם ניהלו את עבודת הקודש במשכן ובמקדש, ופסקו הלכה בעניינים הנוגעים לקדושה ולטהרה. את הנביאים הסמיך ה' להשמיע ביקורת כאשר הכוח השחית את בעליו, ולהזכיר לבריות את ייעודם הדתי כשהם רחקו ממנו.

פרשתנו עוסקת בכל שלושת התפקידים הללו. אולם אין ספק שאת מרב תשומת הלב מושכת פרשיית המלכים, ויש לכך סיבות רבות. ראשית, זו המצווה היחידה בתורה שמצוין בה כי כך עושים עמים אחרים: "כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

לְךָ וירשֶׁתָּה וישְׁבֶתָּה בָּהּ, וְאַמַּרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכֹל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתַי... (דברים יז, יד). בדרך כלל, בתורה, בני ישראל מצווים להיות שונים מהעמים האחרים. עצם חריגותה של מצווה זו אותתה למפרשים לאורך הדורות כי יחסה של התורה למלוכה הוא דו־ערכי.

שנית, הציווי הוא בעל אופי שלילי להפליא. הוא אומר לנו מה אסור למלך לעשות, ולא כל כך מה המלך צריך לעשות. אסור לו להרבות סוסים, אסור לו להרבות נשים, אסור לו להרבות כסף וזהב (יז, טז-יז). אלה הם פיתויים הבאים עם הכוח, וכפי שאנו יודעים מספרי התנ"ך הבאים, אפילו הגדולים שבמלכים, אפילו שלמה המלך בכבודו ובעצמו, לא היו חסינים מפניהם.

שלישית, בקנה אחד עם הרעיון היהודי הבסיסי שמנהיגות היא שירות - לא שררה, לא עוצמה, לא מעמד ולא עליונות - המלך מצווה להיות עניו: הוא צריך לקרוא בתורה "כָּל יְמֵי חַיָּוִי - לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהָיו... לְבִלְתִּי רוּם לְכַבּוֹ מֵאֲחָיו" (יז, יט-כ). לא קל להיות עניו למי שכולם סביבו משתחוים לו וחייהם ומותם נתונים בידי.

זה מקור השונות הקיצונית בין המפרשים ביחסם למלוכה. הרמב"ם גורס שמינוי מלך הוא חובה, אבן-עזרא טוען שזו רשות, אברבנאל סבור שזוהי התפשרות, ורבנו בחיי קובע שזו עונש - עמדה שהגיעה במקרה לידיעתו של המשורר ג'ון מילטון באחת התקופות הסוערות והאנטי-מלוכניות בהיסטוריה האנגלית.³

אולם ישנו, כאמור, ממד חיובי אחד ברור במצוות המלך, ממד חשוב במיוחד:

לאורך 80 שנה (מתוך 88 שנות חייו), הוא קרא 275 ספרים בשנה בממוצע; יותר מחמישה ספרים בשבוע. הוא גם כתב ספרים רבים על מגוון נושאים, מפוליטיקה דרך דת ועד ספרות יוון העתיקה, והמחקרים ששטח בספרים אלה היו מרשימים ביותר. הוא היה, למשל, הראשון שהבחין כי ליוונים הקדמונים לא הייתה תפיסת צבע כמו זו שלנו, וכי ביטויים תמוהים של צבע בשירת הומרוס, כגון תיאור הים כבעל צבע של יין, עניינם לא הגוון אלא מידת הבהות.⁴ בנימין דישראל, אף הוא ראש ממשלת בריטניה, חיבר רומאנים רבי מכר לפני שנכנס לפוליטיקה.

בקרן בביתו של דוד בן-גוריון בתל-אביב ותגלו כי בעוד קומת הקרקע ספרטנית עד כדי צנע, הקומה הראשונה היא ספרייה אחת גדולה ובה עיתונים, כתבי עת, ו-20 אלף ספרים. עוד 4,000 ספרים תוכלו לראות בארונות הצריף שלו בשדה-בוקר. כמו גלדסטון גם בן-גוריון היה קורא שאינו יודע שובעה ומחבר פורה. הקריאה והכתיבה הן אשר הופכות את הפוליטיקאי למדינאי.

מעטים מן המנהיגים בימינו הם מלומדים בסדר הגודל הזה. ברק אובמה יוצא דופן, שכן לפני שנעשה נשיא ארצות הברית היה עורך כתב העת לענייני משפטים של אוניברסיטת הארוורד וחיבר את האוטוביוגרפיה 'חלומות מאבי' ואת מסתו הפוליטית שובת הלב 'האומץ לקוות'.

שני מלכיה הגדולים של ישראל הקדומה, דוד ושלמה, היו משוררים. דוד כתב את מזמורי תהלים, ושלמה, על פי המסורת, את שיר השירים, משלי וקהלת. מילת המפתח המקראית הנקשרת עם מלכים היא 'קְחָמָה'. שלמה התפרסם בחכמתו במיוחד:

וְהָיָה כְּשֶׁכָּתוּב עַל כֹּסֵא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מְלִפְנֵי הַפְּהַנִּים הַלְוִיִּם. וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּו, לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהָיו לְשִׁמְרֵ אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְעִשְׂתָּם, לְבַלְתִּי רוּם לְכַבּוֹ מֵאֲחָיו וּלְבַלְתִּי סוּר מִן הַמְצָאָה יָמִין וּשְׂמֹאל – לְמַעַן יֵאָרֶךְ יָמָיו עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל. (יו, יח-כ)

ממשיכו של משה, יהושע, מצטווה ציווי דומה עם היכנסו לתפקידו:

לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וּלְיָלֵה, לְמַעַן תִּשְׁמֹר לְעִשׂוֹת כְּכֹל הַכְּתוּב בּוֹ. כִּי אַז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרָכְךָ וְאַז תִּשְׁפִּיל. (יהושע א, ח)

מנהיגים לומדים. זהו העיקרון הנקבע כאן. נכון, יש להם יועצים, זקנים, סופרים וחכמי חצר. ונכון גם שלמלכי ישראל המקראית היו נביאים שהשמיעו באוזניהם את דבר ה': שמואל לשאול, נתן לְדָוִד, ישעיה לחזקיה וכן הלאה. אבל אלה שגורל האומה מוטל על שכמם אינם רשאים לגלגל מעליהם את מטלת החשיבה, הקריאה, הלמידה והזכירה. אין להם זכות לומר "אני עסוק בענייני המדינה. אין לי זמן לספרים". מנהיגי עם הספר צריכים להיות אנשי ספר.

גדולי המדינאים בעידן המודרני הבינו זאת, לפחות במונחים חילוניים. לווייליאם גלדסטון, ששימש ראש ממשלת בריטניה למשך ארבע תקופות כהונה, הייתה ספרייה ובה 32 אלף כרכים. הוא תיעד ביומנו כל ספר שגמר לקרוא, ומתוך כך ידוע לנו שהוא גמע 22 אלף מן הכרכים הללו. בהנחה שהוא עשה זאת

המקרה של שלמה מכאיב במיוחד, מפני שלמרות כל חכמתו, הוא לא חמק אף לא מאחד מן הפיתויים האמורים בפרשתנו: הוא הרבה לו סוסים, הוא נשא נשים רבות, והוא צבר כסף רב. חכמה שאין עמה תורה לא תציל את המנהיג מההשחתה הבאה עם הכוח. רק יחידי סגולה מקרבנו עתידים להיות מלכים, נשיאים וראשי ממשלה, אך בכל זאת ראוי לכולנו ללמוד את העיקרון הכללי הטמון בדברים. מנהיגים לומדים. הם קוראים. הם מקדישים זמן להתייודות עם עולם הרעיונות. רק כך הם רוכשים את הפרספקטיבה המיוחדת שלהם, המאפשרת להם לראות רחוק ולראות שקוף. להיות מנהיג יהודי פירושו להקדיש זמן ללימוד חכמה וללימוד תורה: חכמה כדי להבין את העולם כפי שהוא, ותורה כדי להבין את העולם כפי שראוי שיהיה.

מנהיגים אינם חדלים לעולם מללמוד. על ידי כך הם צומחים ומלמדים אחרים לצמוח איתם.

וַיִּשְׁמְעוּ כָּל יִשְׂרָאֵל אֶת הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר שָׁפַט הַמֶּלֶךְ וַיֵּרְאוּ מִפְּנֵי הַמֶּלֶךְ כִּי רָאוּ כִּי חֲכָמָה אֱלֹהִים בְּקִרְבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט (מלכים א' ג, כח)

וַתֵּרֶב חֲכָמָה שְׁלֹמֹה מִחֲכָמַת כָּל בְּנֵי קִדְם וּמְכַל חֲכָמַת מִצְרַיִם... וַיָּבֵאוּ מִכָּל הָעַמִּים לְשִׁמְעַת אֶת חֲכָמַת שְׁלֹמֹה מֵאֵת כָּל מַלְכֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֶת חֲכָמָתוֹ. (מלכים א' ה, י-יד).

וַתֵּרָא מִלְפַת שְׂבָא אֵת כָּל חֲכָמַת שְׁלֹמֹה וְהַבֵּית אֲשֶׁר בָּנָה... וְלֹא הָיָה בָּהּ עוֹד רוּחַ, וַתֹּאמֶר אֶל הַמֶּלֶךְ: אָמַת הָיָה הַדָּבָר אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי בְּאֶרְצֵי עַל דְּבָרֶיךָ וְעַל חֲכָמָתְךָ. וְלֹא הָאֵמַנְתִּי לְדַבְרִים עַד אֲשֶׁר בָּאתִי וַתֵּרְאֶינָה עֵינַי וְהִנֵּה לֹא הֶגְדְּ לִי הַחֲצִי הוֹסַפְתָּ חֲכָמָה נוֹטוֹב אֶל הַשְּׂמוּעָה אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי... וְכָל הָאָרֶץ מְבֹקְשִׁים אֶת פְּנֵי שְׁלֹמֹה לְשִׁמְעַת אֶת חֲכָמָתוֹ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים בְּלִבּוֹ. (מלכים א' י, ד-כד)

"חֲכָמָה" עניינה שונה מעט מ"תורה", הנקשרת בדרך כלל יותר עם כוהנים ונביאים ופחות עם מלכים. היא מציינת בעיקר את החכמה האנושית, הארצית, האוניברסלית, ופחות מכך את המורשת היהודית הייחודית. המדרש אומר, "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגויים, תאמין; יש תורה בגויים, אל תאמין".⁵ במונחי זמננו, ובהכללה, אפשר לומר שהחכמה היא המדעים והאמנויות, כל מה שמאפשר לנו לראות את העולם כמעשה ידי ה' ואת האדם כצלם אלוהים; ואילו התורה היא המוסר והמורשת הרוחנית הייחודיים לישראל.

- 1 משנה, אבות ד, יג; משנה תורה לרמב"ם, הלכות תלמוד תורה ג, א.
- 2 החלוקה של מונטסקייה, ובעקבותיו ברוב המדינות הדמוקרטיות במערב, היא בין רשות מחוקקת, מבצעת ושופטת. ביהדות, עיקר החקיקה נעשה בידי אלוהים. למלכים ולחכמים יש סמכות לחקיקה משנית בלבד, כדי להבטיח את שמירת החוק והסדר ו"לעשות סייג לתורה". המלך הוא הרשות המבצעת, והכהונה, בזמן המקרא, הייתה הרשות השופטת. את "כתר תורה" ענדו אז הנביאים, והוא היה מוסד ייחודי: ביקורת חברתית מתוקף סמכות אלוהית – משימה שבעידן המודרני מבוצעת, לא תמיד בהצלחה, על ידי האינטלקטואלים הציבוריים. חסרים כיום נביאים. ואולי הם חסרו תמיד.
- 3 ראו Eric Nelson, *The Hebrew Republic*, Harvard University Press, 2010, 41-42.
- 4 ראו על כך בהרחבה בספרו של גיא דויטשר **בראי השפה: כיצד המילים צובעות את עולמנו**, מאנגלית: עמרי אשר, תל אביב: חרגול ועם עובד, 2011, פרק ראשון (עמ' 35-50).
- 5 איכה רבתי ב, יג.